

Petőfi és a Kőhegy

Margócsy Istvánnak

Az úgy volt, hogy 2013 kora őszen a Nyílt Petőfi-műhellyel egy könnyed kirándulás során fölmásztunk az iszonyú meredek, közelítőleg háromszáz és hetven méter magas Kőhegyre. Persze: azért, mert ott volt. Feltéve, hogy Sir Edmund Hillary híres hegymászó mondása egyben azt is jelenti: érdemes megmászni a hegyet, mert a szép kilátás élvezete kárpótolja a túrázót a fáradságért. De azért is, mert a Kőhegy már maga Petőfi Sándor számára is ott volt. A Nyílt Petőfi-műhely tudniillik az ELTE Bölcsészettudományi Kara XVIII–XIX. Századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke környezetében egyetemi hallgatókból szerveződött csoport volt, felolvasóestet, zenés programokat rendeztek, kirándulásokat szerveztek, múzeumokat látogattak, részint, bár nem kizárólagosan Petőfi kultuszát ápolandó és általában tanszéki oktató vezetésével, részvételével. Annak a kora őszi kirándulásnak én voltam a vezetője, meg is örvendeztettem a résztvevőket a Petőfi-pihenőnél egy rövid előadással a költő és a Kőhegy kapcsolatáról. Nos, ezt a témát vezetem most a lehetőségig részletezően elő.

Aligha akad olyan főváros környéki kirándulni szerető személy, aki ne tudná, hogy Petőfi Sándor (bár direkt látható vár vagy várrom nincs a tetőn¹) járt a Visegrádi-hegység peremén lévő, Pomáz és Szentendre közti egész pontosan 366 méter magas Kőhegyen.² A hely, főként a turistaház 2013–14-es felújítása óta, igen népszerű kirándulópont, remek panorámával. Az egyik korai, Thirring Gusztáv-féle 1929-es *A Pilis-Visegrádi hegység részletes kalauza* (amely változtatás nélkül átvette az 1900-as dr. Thirring – dr. Vigyázó jegyezte *Részletes Magyar Útikalauzok* vonatkozó szavait) szerint:

¹ Amint az köztudomású, Petőfi rajongott a várakért, várromokért. A Kőhegyen volt vár, de még abban az időben, amely kívül esett Petőfi rajongásán. A Miczek György szerkesztette *A Pilis és a Visegrádi-hegység* című útikalauzban ezt írják: „A Kő-hegy, illetve maga a fennsík régészeti szempontból is számottevő hely. A feltárások szerint ezen a területen egy késő bronzkori település helyezkedett el, a védelmét szolgáló sánc nyomai a hegy peremén több helyütt is megfigyelhetők. Az ásások során előkerült leletek a bronzkorra jellemző, úgynevezett urnasíros kultúra emlékei. Az egykori földvár a sáncmaradványok tanúsága szerint több mint 40 hektárt foglalt el, mai szemmel nézve is komoly erődtípus lehetett, amely biztos védelmet nyújtott az itt élő embereknek” *A Pilis és a Visegrádi-hegység*, szerk. MICZEK György, Bp., Sport, 1991, 191.

² A hegy magasságáról az interneten található adatok szórnak: 364, talán csak elírásból 367, és persze 366 méter is olvasható. A Cartographia *A Pilis és a Visegrádi-hegység* 1980-ban indult 1:40000 méretarányú sorozata különböző években kiadott térképein és a 2000 óta megjelent turistakalauzai térképein egyöntetűen 366 méter magasnak van jelölve, és így írja a Miczek szerkesztette útikalauz is. (Uo., 26.)

A kilátás a Kőhegy laposáról meglepően szép, különösen K felé, ahol lábaink alatt a nagy mélység tátong. Mélyen lenn Pomáz fekszik, mögötte a Mesélő, a Kis és Nagy Kevély erdős gerince, DNy felé az Oszoly és Csobánka egy része látszik; Ny-on a Nagy Ziribár és a Hosszúhegy, a Jánoshegynek csak a csúcса, a Gellérthegy, Budapest nagy része; DK felé a Szentendrei sziget a Dunaággal, Budakalász, Ny felé a Kis és Nagy Csikóvár; ÉNy felé a Bölcsőhegy; É felé a Kapitányhegy és az egész Szentendrei hegycsoport a Dunáig.³

Petőfi körülbelül ezt láthatta ötvenöt évvel korábban. Mára ez kissé megváltozott, miként ezt a természetjaro.hu oldal kilátóról szóló ismertetése jelzi:

Petőfi Sándor elé persze még más látvány tárulhatott, mint amit mi vehetünk szemügyre manapság. Alattunk Pomáz és Szentendre terül el, de jól kivehetők a Budapest körüli magaslatok is, mindenekelőtt a Hármashatár-hegy az adótoronyokkal. Félig mögötte a Gellérthegy is megmutatja magát – egy jó távcsővel könnyedén kiszúrhatjuk a csúcán nyújtózó Szabadság-szobrot. A szemközt csillogva kigyózó Duna vonalán túl Dunakeszi terpeszkedik, a láthatárt pásztafva észrevehetjük a Megyeri-híd jellegzetes pillérjeit.⁴

De azért a panoráma még most is elég varázslatos, és leginkább éppen a Petőfi-kilátótól élvezhető.

Aki pedig csak feljön ide, azonnal megtudja, hogy itt járt Petőfi, hiszen egy emlékoszlopot talál, és rajta tábla: „Itt pihent meg Petőfi Sándor 1845. szeptember 23-án. A lángelkű költő emlékére állította a Pilis Turista Egyesület Országházi osztálya. 1958.” A *Dunakanyar* című egykori periodika 1980/4. számában Hrenkó Pál *Petőfi és Vachott a Dunakanyarban* című cikkéből tudható, hogy a „366 m magasságban épített, Hannig Miklós által tervezett” oszloppal 1958-ban új pihenőhelyet létesítettek „a meredek sziklafalak felső peremén, éppen a »Napoleon kalapja« nevű kőgomba felett, a legszebb kilátást nyújtó ponton”.⁵ Újat, minthogy Petőfi emlékét már jóval korábban megőrizték a turisták a Kőhegyen, hiszen a Czibulka János szentendrei gyógyszerész vezetésével épült és tiszteletből róla elnevezett menedékház, amelyet a Cartographia turistakalauz ismertetője szerint Petőfi Sándor menedékháznak is neveznek, 1933. szeptember 24-én avatták fel, és a ház külső falán elhelyeztek egy vörösmárvány emléktáblát (ez az épület 1940 körüli emeletráépítéssel bővítésekor a fedetté vált verandán belülré került), ami informatívabb, mint a kilátónál lévő későbbi:

Petőfi Sándor Vahot Imrével 1845. szeptember 23-án megmászta az iszonyú meredek Kő-hegyet, és az alföld szerelmese gyönyörködött a vidék szépségében. A szabadságharc lángelkű költőjének emlékére állította a Magyar Turista Egyesület. 1933.

³ *A Pilis-Visegrádi hegység részletes kalauza*, szerk. THIRRING Gusztáv, Bp., A Turistaság és Alpinizmus Lap-, Könyv- és Térképkiadó R.-T. kiadása, 1929, 95.

⁴ <https://www.termeszettaro.hu/hu/point/kilatohely/petofi-kilato-pomaz-/26198403/> (utolsó megtekintés: 2019. június 10.).

⁵ HRENKÓ Pál, *Petőfi és Vachott a Dunakanyarban*, *Dunakanyar*, 17(1980), 4. sz., 46.

Oh természet, oh dicső természet!
Mely nyelv merne versenyezni véled?
Mily nagy vagy te! mentül inkább hallgatsz,
Annál többet, annál szebbet mondasz. –

Petőfi

Az erdőjárók egy további – azóta elfeledett – módon is ápolták a poéta emlékét ezen a helyen. Hrenkó Pál azt írja, a menedékház átadását követően „turistautat is létesítettek a szentendrei turisták a költő emlékére. A piros jelzésű »Petőfi út« mintegy 14 km hosszan vezetett Szentendre–Sándor-forrás–Kő-hegy (Czibulka-menedékház)–János-forrás–Pomáz irányában. Ezt az útszakaszt Petőfi útnak nevezik – írta egy 1958-ban kiadott túrakönyv szerzője. Azután teljesen feledésbe ment ez a szép hagyomány”.⁶ Magam egy 1955-ös túrakönyvben megtaláltam ilyen néven való leírását az útnak, és ezt már csak azért is érdemes idézni, mert egy utóbb nagy karriert befutott tévesztés és zagyvaság kiindulópontját fedezhetjük fel benne. A Mezei Iván dr. – Páli Tivadar kettős által jegyzett *Pilis útikalauz* második, bővített 1955-ös kiadásában, amelyben a túraleírásokat átdolgozta Lajos Ferenc, ez olvasható: „Ezt a [piros jelzésű – D. B.] útszakaszt Petőfi útnak is nevezik, mert 1845 szeptemberében itt mászta meg Petőfi Sándor barátjával, Vahot Imrével az ő alföldi síksághoz szokott szemének »iszonyú« magas Kőhegyet.”⁷

Úgy tűnik, ténykérdés: a poéta csakugyan járt a Kőhegyen. Ha megnézzük Endrődi Sándor 1911-es *Petőfi napjai a magyar irodalomban* című összeállítását, úgy 1845. október 9. dátumnál megtaláljuk: „Pesti Divatlap. II. 28. sz. 889. lapon Vahot Imre »Uti Emlények« cz. cikkében röviden megemlíti, hogy szeptember havában Vachott Sándorral és Petőfivel együtt Pomázra ment s A. Károly barátja házánál »vidám társalgás közepett fogtak ki a komor arczu időn«, aztán fölmásztak »az iszonyu meredek« Kőhegyre.”⁸

Vahot maga így írt elég részletesen az út első napjáról, és a hegy megmászásáról:

 Mult hónapban ügyes bajos családi dolgaim elintézése végett, – mert mellyik magyar ember ne volna illyesmivel bőven elhalmozva? – Turócza utaztam, hol sok répa és pohánka, de kevés magyar ember terem.

 Első napon csak a kies fekvésű Pomázig mentem, hol Vahot, vagy akarám mondani Vachott Sándorral és Petőfivel együtt, a sajátos gondolkozású, majd mindenben pessimista A. Károly barátomnál, vidám társalgás közepett fogtunk ki a komor arczu időn. A. Károlyt csak azért hozom itt fel, mert nálánál becsületesebb, és bölcsőbb embert nem ismerek. Ez tehát az első *ritkaság*, említésre méltó nevezetesség, mit utamban láttam. Vagy talán azt tartjátok ti, hogy az, ki erényeit, bölcsességét nagy lármával nem árulja a nyilvánosság dicsvágyó piacznán, hallgatással mellőztessék általunk?! Nem, nem! ha hatalmamban volna,

⁶ Uo., 46.

⁷ MEZEI Iván dr. – PÁLI Tivadar, *Pilis útikalauz*. A túraleírásokat átdolgozta: LAJOS Ferenc, h. n., Sport lap- és könyvkiadó, 1955^{2.}, bővített, 90.

⁸ ENDRŐDI Sándor, *Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842–1849*, Bp., Kunossy, Szilágyi és társa, 1911, 143. A *Petőfi adattár* ezen a ponton nem tudta kiegészíteni Endrődi adatbázisát.

két óriási táblát állítanak föl a haza szívében; s a fehér táblára a jó és eszelyes, a feketére pedig az ellenkező tulajdonu polgárok neveit vésetném föl.

A vidám perczek özöne közt Pomázon is vala egy keserves óráim, midőn t. i. barátaimmal együtt az iszonyu meredek Kőhegyre másztam föl, honnan a Dunavidékre és a fővárosra szép kilátás nyujt kárpótlást. Hja! az életben is csak azért csúsznak másznak az emberek, hogy az elért tetőn szép és jó *kilátásuk* legyen – mihez gyakran minden *belátás* nélkül is eljutnak.⁹

Ennél többet már csak a helytörténeti szakirodalom tud. Sin Edit ugyanis a *Szentendre vonzaskörzetének irodalmi topográfiája* című 2001-es dolgozatában Pomáz alatt Petőfinél nemcsak az eddig már előkerült tudásanyagot adja vissza, de ki is egészíti a szállás pontos helyének megadásával: „1845. szeptember 23-án Vahot Imrével és Vachott Sándorral megmásztá a Kőhegyet. Teleki gróf jószágigazgatójának, Arday Károlynak a vendégei voltak. (A kőhegyi turistaház és a Petőfi emlékoszlop jelenleg Szentendre közigazgatási területéhez tartozik.) A helyi hagyomány szerint Petőfiék Pomázon az Iskola utcai ún. »hordós« házban töltötték az éjszakát.”¹⁰

A Kerényi Ferenc által írt 2008-as kritikai életrajz elfogadja Petőfit Vahot kísérőjeként, és ő is feloldja az eredeti úti beszámoló kezdőbetűvel jelzett vezetéknevét (pechünkre viszont a Kőhegyet éppen nem említi): „Szeptember végén elkísérte [ti. Petőfi Sándor – D. B.] a Turócba utazó, családi ügyeit-bajait intézni szándékozó Vahot Imrét Esztergomig. A harmadik útítárs Vachott Sándor, Pomázon pedig házigazdájuk az az Arday Károly volt, a Teleki grófok jószágigazgatója, aki a Vahot fivéreket még az eperjesi jogakadémiáról ismerte, és aki 1839/40-ben maga is az országgyűlési ifjúsághoz tartozott.”¹¹

Úgy hat azonban, a kirándulás pontos időpontja bizonytalanabb, mint ahogy az az eddigiek alapján látszik. Vahot Imre nem datálta turóci útját, októberi cikkében csupán annyit rögzített: a múlt hónapban volt. Az őt felhasználó irodalomtörténeti dolgozatok általában zárójelek közt egyértelműsíteni szokták, szeptember volt a múlt hónap. A pontosan századfordulós Thirring-féle útikalauzban is csak a hónap volt jelezve, tehát a menedékház emléktáblájára a – mint Hrenkó Pál jelzi – Történelmi és Természeti Emlékbizottság fogalmazta tájékoztató dátuma *nem* a turistakalauzból került át, ahol ezt írták zárásként a Kőhegy bemutatásának: „1845. szept. havában Petőfi Sándor és Vahot Sándor [sic!] Pomázon időztek s fölmásztak az »iszonyú meredek Kőhegyre«.”¹² Erős gyanúm szerint a napra pontos dátum először Ferenczi Zoltán 1896-os *Petőfi életrajzában* szerepel a VII. *A világyűlölet időszaka* című fejezetben, némi bizonytalansággal:

⁹ VAHOT Imre, *Uti emlények (Pomáz – Esztergom – Bars – Szentbenedek – Körmöcz – Turócz, és a Turóczi Élet)* Pesti Divatlap, 2(1845), II. 28. sz., 889–890.

¹⁰ SIN Edit, *Szentendre vonzaskörzetének irodalmi topográfiája = Kutatások Pest megyében: Tudományos konferencia III.*, szerk. KORKES Zsuzsa, Szentendre, Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2001 (Pest Megyei Múzeumi Füzetek (Új sorozat) 6.), 300–301.

¹¹ KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete: Kritikai életrajz*, Bp., Osiris, 2008, 200.

¹² *A Pilis-Visegrádi hegység...*, i. m., 95.

Petőfi, midőn 1845 szeptemberében, a rá nézve emlékezetes visszautasítás történt Mednyánszky Berta részéről, körülbelül két hetet időzött Pesten. [...] Pestről eltávozását ez alkalommal szept. 23–24-dikére tehetjük. Mint mindig, most is utazásban keresett enyhülést. Ennek tulajdonítható, hogy midőn Vahot Imre szept. közepén Turóc-megyébe rándult, elkísérte őt Vachott Sándorral együtt Esztergomig; útközben Pomázon egy közös ismerősüknél töltöttek egy napot, megmászta a Kőszeget, [sic!] melyről gyönyörű kilátás nyílik a Dunára, a fővárosra. Szept. 24-dikén pedig, elfogadván Sass István meghívását, ennek szüleihez ment Borjádra, útba ejtve Szalk-Szent-Mártont, [...].¹³

Ferenczi egyértelműen bizonytalan volt a kirándulás időzítésében. Két évvel monográfiaja előtt közzé tett egyik tanulmányában még más napokkal számolt: „Petőfinék e kirándulása Vahottal 1845. szept. 8–26-dika közé esik; mert a hónap végén Sass Istvánhoz ment Borjádra, szept. 8-dika előtt pedig szüleinél volt Szalk-Szentmártonban. Ezek biztos adatok.”¹⁴ Másrészt a nagy életrajz dátumát megerősíti Hatvany Lajos *Így élt Petőfi* című összeállításának kronológiája: „1845. szeptember 23. Vachott Sándorral elkísérik Vahot Imrét Esztergomig; útközben egy napot Pomázon töltenek, megmásszák a Kőhegyet.”¹⁵ És úgy látszik, Kerényi Ferenc is így gondolkodik, mert bár a kritikai életrajzban nem datálja a pomázi kirándulást, de a szalkszentmártoni időzésnél átveszi Ferenczi életrajza adatát: Petőfi „Szeptember 24-én már ismét Szalkszentmártonban volt, ahonnan Dunaföldvár érintésével a borjádi szüretre indult.”¹⁶

Köztudomású, hogy Kerényi egyszemélyes intézmény volt, ahogy Margócsy István írta róla nekrológiájában az *Élet és Irodalomban*, „annyi mindent tudott, amennyit csak lehetséges, s amennyit egy ember felkutatni, elsajátítani, felhalmozni s továbbadni képes”. Szinte anekdotikus, Margócsy gyakran szokta említeni, hogy „Kerényi büszke volt arra, hogy annyira ismeri Petőfi életét, hogy – amint sokszor elmondta – csak nyolc nap maradt számára Petőfi életéből, amely napokról nem tudja, hol is tartózkodott a költő”.¹⁷ (Szóban mindig hozzá szokta fűzni: a tanár úr ezekről a napokról is tudja, hol járt, csak nem tudja bizonyítani.) Úgy tűnik, 1845. szeptember 23. és 24. *nem* e közé a nyolc közé tartozott. Ugyanakkor – Vahot útibeszámolója azzal folytatódott –, útjuk következő napján Esztergomban voltak, ott ettek: „Másnap a nagyfejű Esztergomban ebédeltünk. Nagyfejűnek azért mondom, mert a vár tetején most épülő roppant basilica, s a kis, szerény iparos város közt nincs kellő arány.”¹⁸ Esztergom és Szalkszentmárton légvonalban 100 km-nyire van egymástól, ha a költő csakugyan „hajón tért vissza”,¹⁹ ahogy azt Ferenczi írta lábjegyzetében az életrajzban, akkor 150 km-nyire: így ebéd utáni indulással szűkösen érkezhettek meg még aznap,

¹³ FERENCZI Zoltán, *Petőfi életrajza*, Bp., Franklin, 1896, 2:213.

¹⁴ FERENCZI Zoltán, „Visegrád táján” cz. költeményhez, *Petőfi-Múzeum*, 7(1894), 1–2. sz., 29.

¹⁵ HATVANY Lajos, *Így élt Petőfi*, Bp., Akadémia, 1967^{2. jav.}, 1:759.

¹⁶ KERÉNYI, *Petőfi Sándor*, i. m., 200.

¹⁷ MARGÓCSY István, *Kerényi Ferenc emlékezete (1944–2008)*, *Élet és Irodalom*, 52(2008), 45. sz., 6.

¹⁸ VAHOT, *Uti emlények*, i. m., 890.

¹⁹ FERENCZI, *Petőfi életrajza*, i. m., 2:213.

nem lehetetlen, de elég szigorú. Nem hajóval, de gyorsszekérrel – alighanem a Duna mentén – például megtehetette az utat.²⁰

Természetes, hogy Petőfi és a Kőhegy kapcsolata költeményekben is megnyilatkozik. Persze nem a menedékházon olvashatóban, hiszen a márványtáblára az 1845 szeptemberi kirándulásnál jóval későbbi keletkezésű 1847-es *A Tisza* híres sorait vették, de két másik kevésbé ismert költeményben. Érdekes módon az internet népe csak az egyiket ismeri, azt, ami végképp nem kötődik a Kőhegyhez, a másiktól kizárólag a helytörténeti szakirodalom tud, és fájdalom, az irodalomtörténet aktuális álláspontja szerint egyik szöveg sem ide lokalizálendő.

A nem túl alapos újságírók és az internet népe által ismert ide köthető vers, a *Visegrád táján* esetében – Murphy törvénye hatásfokát emelve – további zagyaságokkal is találkozhatunk. A Szentendre egyik településrészéről elnevezett egykori szamarhegy.hu oldal a Kőhegyről szóló ismertetésében ez volt olvasható: „1958 szeptemberében született a kőhegyi Petőfi emlékmű, annak állítva emléket, hogy 1845. szeptember 23-án a legnagyobb magyar költő barátaival Vahot Imrével és Vachott Sándorral Esztergomba menvén megmászta a pomázi Kő-hegy »iszonyúan magas« szikláit. Ez ihlette a költőt a *Visegrád táján* című versének megírására.”²¹ A hely egy másik ismertetése világossá teszi, a csoport útja Szentendrén át vezetett, noha nem jelződik, mi módon: gyalog vagy szekérrel, esetleg részint hajóval haladtak, valamint rettentő érdekes módon ebben direkt a Kőhegy megverselésének titulálódik a *Visegrád táján* című költemény:

A hegy peremén Petőfi emlék és kilátóhely áll. Petőfi versben énekelte meg az »iszonyú magas« Kő-hegyet. A költő, akit valami különös láz hajtott, hogy vándorútjain az egész országot megismerje – mintha érezte volna, hogy sorsa csak néhány esztendőt ad neki minderre –, 1845 szeptemberében járt a hegység peremén. Esztergomba indult, és szeptember 23-án megmászta társaival a Kő-hegy »iszonyúan magas« szikláit is. Az Alföld szerelmese itt is megcsodálta a pompás kilátást, és jóízűen ivott a közeli forrás vizéből. Útjukat – amely a költőt a *Visegrád táján* című versének megírására ihlette – Szentendrén át folytatták tovább. A helyet, ahonnan a síkság szülte az alant csillogó Dunában gyönyörködött, 1958 szeptemberében emlékművel jelölték meg.²²

²⁰ Az ötletért Szajbély Mihálynak mondok ezúton is köszönetet, ha már magamtól nem jutott eszembe. Bár ezen utazási móddal kapcsolatban felmerülhet: a poétának vajon éppen módjában állt-e kifizetni – az ismeretes *A Tiszával* kapcsolatos anekdota szerint a költő Magyarból Gyarmatra utazva alkalmi fuvarosának pénz híján e verse elmondásával tudott csak szolgálni. Lásd MOLNÁR Mátyás, „*Ott, hol a kis Túr siet beléje...*” *Petőfi-hagyományok Szatmárban*, Alföld, 24(1973), 1. sz.

²¹ <http://www.szamarhegy.hu/kohegyi.htm> (utolsó megnézés: 2013. október 10. A honlap már nem elérhető.)

²² Sajnos sem a Google kereső, sem az Arcanum Digitális Tudománytár, sem az Elektronikus Periodika Archivum és Adatbázis, sem a *Magyar irodalom- és irodalomtudomány bibliográfiája*, sem pedig a *Magyar irodalomtörténet bibliográfiája* révén nem sikerült megtalálnom a forrást. A *nlc* fórumában a Kőhegyen való kirándulásról szóló 2010-es érdeklődő hozzászólásra törölt felhasználó válaszában idézte,

És nem meglepő módon a kocsma.blog.hu is azt írja kissé zavarodottan a menedékházról szólva, hogy a Kőhegy meghódításának katartikus élménye szülte a visegrádi költeményt: „Pomáz és Szentendre között félúton helyezkedik el a híres-neves Kőhegy. Híres, mert 1845. szeptember 23-án Petőfi Sándor is felkapaszkodott barátaival «iszonyúan magas» csúcsára (364 méter), ami olyan mélyen megihlette a költőt, hogy katarzistól átszellemült állapotában megírta a *Visegrád táján* című versét.”²³ Azt érdemes megfigyelni, hogy ezekben a szövegekben Vahot eredetileg „iszonyúan meredek” szintagmája átalakul „iszonyú magassá”, és néha még azt a benyomást is kelti, hogy a helyszín által ihletett *Visegrád táján* című Petőfi versből származik – ezeknek a pontatlanságoknak a forrása lehet az idézet 1955-ös útikönyv, amelyben már Petőfi síksághoz szokott szemével nézve lett „iszonyú” magas a Kőhegy.

Ez az irodalomtörténetben természetesen pontosabban jelent meg (bár kavargás itt is volt). Péchy Imre a *Reform* 1874. január 20-i számában szereplő *Még valami Petőfi elfeledett verséről* című cikkében alapította meg elsőként a *Visegrád táján* és a Kőhegyet is érintő őszi út kapcsolatát. Kerényi Ferenc a kritikái kiadás jegyzetében a vers keletkezéstörténetének „friss utazási vagy kirándulási élményt”²⁴ sejtő többvariációs álláspont egyikéként ismerteti e véleményt. A rövid epigrammaféle költemény keletkezéstörténete sokat vitatott, amit súlyosbított, hogy Petőfi az első periodika publikáció után előbb meghúzta az 1845-ös összes versében, majd ismeretlen okból kihagyta a gyűjteményes 1847-es egykötetes, illetve az 1848-as kétkötetes kiadásokból. Török Károly hívta fel rá újra a figyelmet *Petőfi egy pár elfeledett verse* című cikkében a *Fővárosi Lapok* 1874. január 16-i számában Pestet feltételezve a megírás helyeként. Török így érvelt a székesfőváros mellett: „A költemény keletkezési helyéül azért voltam bátor Pestet írni, mivel az előtte levő és az utána következő költemények hosszú sora után, – melyek mindkét kiadásban ugyanazon sorrendben következnek egymásra,

mint később írta: Bársony András: *Nemzeti ünnep a Kő-hegyen* című szövegét. <https://nlc.hu/forum/?fid=441&csatid=23&topicid=265772> (utolsó meglátogatás: 2019. június 12.).

Innen nézve nagyon különös, hogy a természetjaro.hu oldal ismertetője egyrésztől csupán a szóbeszédre hivatkozva írja a költő látogatását a helyre, másrésztől viszont szinte tényként jelzi, hogy gyalogosan ment a társaság Esztergomba: „Az Alföld nagy költője a fáma szerint innen, a Kő-hegy oldalából csodálta meg a magaslati panorámát. Látogatásának emlékét máig kőoszlop őrzi. A Pomáz és Szentendre közötti Kő-hegy oldalában, a Z jelzés mentén. a Czibulka János menedékháztól nem messze találjuk ezt a természetes sziklateraszt, amely Petőfi-kilátó és Petőfi-pihenő néven ismert. Nem véletlenül: az Alföld »lánglelkű« költője 1845. szeptember 23-án, barátaival, Vahot Imrével és Vahot Sándorral [sic!] Esztergomba gyalogolva állítólag elidőzött itt, hogy gyönyörködjön egy kicsit a számára szokatlan hegyi panorámában. Látogatásának emlékére 1958-ban kőoszlopot emelt a Pilis Turista Egyesület Országgház Osztálya” <https://www.termesztjaro.hu/hu/point/kilatohely/petofi-kilato-pomaz-/26198403/> (utolsó meglátogatás: 2019. június 10.).

²³ https://kocsma.blog.hu/2010/10/10/kohegyi_menedekhaz (utolsó letöltés: 2019. június 10.).

²⁴ PETŐFI Sándor *Összes költeményei 1844. szeptember – 1845. július*, szerk. KERÉNYI Ferenc, s. a. r. KISS József, KERÉNYI Ferenc, MARTINKÓ András, RATZKY Rita, SZABÓ G. Zoltán (jegyzetek), Bp., Akadémiai, 1997 (Petőfi Sándor Összes Munkái 3), 516.

– az »összes költemények«-ben ez a helynév van írva.²⁵ Péchy Imre vele szállt vitába a helyszínt illetően mindössze négy nappal később – egyik érve szerint Petőfi alapvetően akkor nem tüntette fel összes versében a megírás helyszínét, ha azt a mű címe egyértelművé teszi, és persze szerinte e költemény „helyesen viseli czimében a születési hely nevét is, [...] de Petőfi szükségtelennek látta jelezni szokásos mód szerint a költemény alatt a hely nevét, mert a czimben a vers hordja a hely nevét”.²⁶ Szerinte Petőfi a verset „úgy írta és írhatta Visegrád táján, hogy Vahot [sic!] Sándorral Vahot Imrét kísérték volt egy darabig, ki akkor épen Nyitra, Turóczmegyébe utazott, főczél a Vahot Imre-féle ösmeretes költői utazgatás volt”. Állítását részint Vahot *Divatlap*-beli publikációjával támasztotta alá, egy kisebb csúsztatással, miszerint Visegrádig kísérték volna őt társai: „Ezen utról Vahot Imre a *Divatlap*-ban irt is, többek közt azt is főlemliti, hogy Petőfi és Vahot Sándor őt Visegrádig elkísérték”, részint Gyulai és Vahot kortársi igazolásával: „Máskülönben is Gyulai Pál és Vahot Imre élő és Pesten lakó íróink által is támogattatik imént mondott azon helyreigazításom, hogy t. i. a *Visegrád táján* czimű vers nem mint *Török Károly* állítja *Pesten*, hanem *Visegrád táján* született.”²⁷ Természetesen többen elfogadták Péchy érveit, így például Baróti Lajos az *Egyetemes Philológiai Közlönyben* 1894-ben *Petőfi költeményeinek első kritikai kiadásáról* tett kiigazító munkájában.²⁸ Kerényi azonban cáfolatként Péchy hivatkozásához megjegyzi, hogy „Gyulai nem volt szemtanú, Petőfit nem ismerte, így értesüléseit másodkézből, zömében Pákhtól szerezte; Vahot pedig – említett írásában – sem Visegrádot, sem a verset nem említette”.²⁹ Mindennek megfelelően ő a másik friss utazási élménnyel köti össze a verset a kritikai kiadás jegyzetében, amellyel Mezősi Károly foglalkozott alaposan bemutatva Egressy Ákos 1909-es visszaemlékezését az 1845 nyarán hajóval tett visegrádi hegymászós, kintalvós, sütogetős és másnap a várudvar melletti tóban megfürdős kirándulásról.³⁰ Kerényi így tehát summázatában a *Visegrád táján* című verset nem tartja a pomázi őszi kiránduláshoz kapcsolhatónak: „nem zárva ki az 1845. februári megírás lehetőségét sem, a verset *Pestre* és *1845. jún. 28. és júl. 5. közé* tesszük”. A Mezősi által feltártakhoz képest Kerényi azt írja még, a „V2 kiadástörténetét összeállító Kiss József segítségével az időszakasz tovább szűkíthető: a PH júl. 6-án már azt jelentette, hogy a kötet előfizetési íveit terjesztik, [...] Mindez egybevéág Török Károlynak azzal a megfigyelésével, hogy a V2-ben a vers nem a kötet végén áll, ami az utólagos beillesztést esetleg megengedné, hanem korábbi versek között”. Másrészt színháztörténészként utánajárt, a tanú Egressy szülei mikor lehetettek szabadságon:

²⁵ TÖRÖK Károly, *Petőfi egy pár elfeledett verse*, Fővárosi Lapok, 11(1874), 12. sz.

²⁶ PÉCHY Imre, *Még valami Petőfi elfeledett verseiről*, Reform, 5(1874), 20. sz.

²⁷ Uo.

²⁸ BARÓTI Lajos, *Petőfi költeményeinek első kritikai kiadásáról*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 18(1894), 6–10. sz. 878.

²⁹ PETŐFI Sándor *Összes költeményei 1844. szeptember – 1845. július, i. m.*, 516.

³⁰ Lásd MEZŐSI Károly, *Petőfi „Visegrád táján” c. verséhez = A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 7. 1967–68*, szerk. BARÓTI Dezső, h. n., Múzeumi Ismeretterjesztő Központ, 1967, 109–116.

„A Nemzeti Színház műsorát áttekintve, 1845. jún. 28. és júl. 5. között találunk is olyan időszakot (szombattól szombatig egy teljes hetet), amikor sem Egressy Gábor, sem felesége nem lépett föl.”³¹ Megjegyzendő: már Ferenczi Zoltán sem fogadta el Péchy véleményét 1896-os *Petőfi életrajzában*, lábjegyzetben hivatkozott Vahot *Úti emlényeire*, és hozzáfűzte: „*Visegrád táján* költeményét nem ekkor írta; ekkor Visegrádon nem is jártak; Pomáizról egyenesen megy az út Esztergomnak. A költő hajón tért vissza s csak ekkor érintette Visegrádot.”³² Két évvel korábbi tanulmányában hasonlóan cáfolta Péchy: „E szerint apodictice kimondhatjuk, hogy e költemény nem a szeptemberi kirándulás szülte. Ez az egy bizonyos. Sőt tekintve azt, hogy Pomáz felé mentek, meglehet az is, hogy e kirándulás alkalmával Visegrádon vagy Visegrád táján a költő nem is járt; mert mint Vahot írja, e napot Pomázon töltötték s másnap délben már Esztergomban ebédeltek és így valószínűleg a rövidebb útat választották Esztergom felé, Visegrádot oldalt hagyván.”³³

Petőfi másik, a Kőhegyhez kapcsolt költeménye címe *Hegyen ülök...* Érdekes módon az irodalomtörténeti szakirodalomban konkrétan eddig még nem kötötte senki sem ennek a versnek a keletkezését Pomázhoz (és így egyelőre várunk kell arra is, hogy az interneten erről többen írjanak³⁴), a kőhegyi kötődés kizárólag helytörténeti szakirodalmakban kerül elő.

Akárcsak a *Visegrád táján* esetében, itt is – mint a kritikai kiadás jegyzetanyaga keletkezésére vonatkozó első mondatában olvassuk – a „versnek mind keletkezési helye, mind – ezzel összefüggésben – pontosabb keletkezési ideje kérdéses”.³⁵ A szakirodalomban két helyszín versengett egymással, Borjád mellett Pest volt a másik lehetséges tere a megírásnak.

A Szalkszentmártonhoz 80 kilométernyi távolságra lévő Borjád (ma Kölesd) Petőfi életének fontos gyerekkori iskola helyszíne volt, később pedig olyan pompás költemények szülőhelye, mint *A négy ökrös szekér*.

³¹ PETŐFI Sándor *Összes költeményei 1844. szeptember – 1845. július, i. m.*, 517.

³² FERENCZI, *Petőfi életrajza, i. m.*, 2:213.

³³ FERENCZI, „*Visegrád táján*...”, *i. m.*, 30.

³⁴ Igaz, anno 2007-ben a kőhegyi március idusán tartott megemlékezés kapcsán a pomázi Kráter egyesület honlapján az eseményről tudósító *Petőfi Sándor szellemének megidézése a Kőhegyen* című március 20-i hírben szerepelt: „Turcsány Péter a Pomáz fölötti Kőhegy sziklaormán március 15-én délben ünnepi zászlófelvonás alkalmából elmondta Petőfi Sándor! című költeményét. Azon a helyen hangzott el a szembesítő erejű vers, ahol Petőfi Sándor írta 1846 őszén [sic!] a *Hegyen ülök* című versét. A régi pomázi tradíció tovább éltetői meghatottan tapsolták meg a verset, majd 1848-as szabadság-dalokkal fejezték be az ünnepi alkalmat” (<http://krater.hu/hirek/petofi-sandor-szellemenek-megidezese-a-kohegyen>, utolsó megtekintés: 2013. október 10. A honlap már nem elérhető.) Most azonban a hír helyén csupán a Kráter egyesület egykori elnöke, Turcsány Péter költő verse olvasható a szavalást megörökítő fotó mellett: <http://krater.hu/hirek/petofi-sandor-szellemenek-megidezese-a-kohegyen> (utolsó megtekintés: 2018. június 12.).

³⁵ PETŐFI Sándor *Összes költeményei 1845. augusztus – 1846, s. a. r. Kerényi Ferenc, Bp., Akadémiai, 2003 (Petőfi Sándor Összes Munkái 4), 349.*

Beszédes Kálmán volt az első, aki a *Magyarország és a Nagyvilág* 1872. december 29-i számában a Petőfi születésének 50. évfordulójára készített összeállításban írt saját illusztrációval gazdagítva cikkét (a 626. oldalon ezek láthatók: „A négyökrös szekér. – Sass István háza Borjádön, a vén szederfával a kapu mellett. – Borjád vidéke. – A méhes”) a telepről és a költő itteni kapcsolatairól:

Borjád telep Tolna megyében, Kajdacs közelében, – néhai Beszédes József kir. igazgató főmérnök által 1826-ban bevezetett Sió csatorna partján fekszik, kies szőlődombok tövében s üdítő viránytól környezve.

Petőfi az ide közeli Lőrinczen (dr. Balassa szülőföldjén) végezte a gymnasiumi első osztályokat; tanulóársai között Sass István volt választott barátja. Borjádön a Sass család volt birtokos (jelenleg dr. Sass István ismert és tisztelt megyei főorvos). Petőfi a szünidők alatt sokszor megfordult itt s miután ekként ifjúkori emlékek csatolták őt ide s a baráti kör, a csendes lak, az ő kedvelt kerti magánya, a méhes, az egyszerű de hangulatteljes vidék, maradandólag hatottak rá. Borjádöt később is fölkereste, ilyenkor talán megemlékezvén Moore általa fordított költeményének szavaira:

Oh ne bántsá a költőt, ha magányba fut, hol
Fekszik a gyönyör, a hirrel nem törődve.³⁶

Ő azonban még nem említette a borjádi versek közt a költeményt. Ezt először Sántha Károly tette – jelezve még: bizonyos kiadásokban Pest a megírás helyszíne – a *Vasárnapi Újság* 1884. augusztus 17-i számában megjelent szintén illusztrált *Sár-Szentlőrinc és Borjád* című cikkében. (Itt három kép látható a címlapon, az „Evang. templom és paplak”, „A régi jegyzőház, melyben Petőfi 183 $\frac{2}{3}$ -ban lakott”, és „Az algymnazium épülete, melyben Petőfi 183 $\frac{2}{3}$ -ban tanult”),³⁷ további három kép hátrébb, az S. K. monogram alatt – nyilván szintén Sántha Károly által jegyzett – *A sár-szentlőrinczi Petőfi ünnepéről* szóló beszámolónál: „Borjádi prësház”, „Borjádi méhes” és „Zsivora szülőháza Sár-Szent-Lőrinczen”³⁸ – Sántha legnagyobb sajnálatára Dr. Kiss fiatal barátja, és Dörre Tivadar, a *Vasárnapi Újságnak* „az ünnepélyre ide utazott dolgozó társa már nem rajzolhatták le »A négy ökrös szekeret«, mely Petőfinkkel Uzdról Borjádig lassacskán ballagott azon a világos, csillagos éjszakán” – ez azért különösen érdekes, mert 1872-ben Beszédes Kálmán még lerajzolta a szekeret...) Sárszentlőrinc Sántha jellemzése szerint „tösgyökeres szép magyar falu, ott nyúlik el a Balatonból eredő Sió mellett, Tolna vármegyében. Van gyönyörű áldott rónája, melyet félkörben koszorúz a kitűnő bortermő borjádi szőlőhegység”. A cikkben Sárszentlőrinc történelmi leírása után Sántha egy ugrással áttekintett

Borjádra, dr. Sass István megyei főorvos birtokára, hová Petőfi, mint dr. Sass tanulóársja és barátja, 1845-ben el-ellátogatott. Képünk mutatja a régi méhest; – a ház mellette megújult,

³⁶ BESZÉDES Kálmán, *Borjád. Petőfinek kedvenc tanyája*, Magyarország és a Nagyvilág, 8(1872), 52. sz. 619.

³⁷ SÁNTHA Károly, *Sár-Szentlőrinc és Borjád*, Vasárnapi Újság, 31(1884), 33. sz., 517.

³⁸ S. K., *A sár-szentlőrinczi Petőfi ünnep*, Vasárnapi Újság, 31(1884), 33. sz., 525.

diszes kastély állván a régi helyén; – ez alacsony méhesben írta nagy költőnk Sass Károlyhoz (dr. Sass Istvánnak jelenleg Halason lakó fivéréhez, ki akkor Erdődön, a gróf Károlyiak urodalmában szolgált, mikor Petőfi Júliáját megszerette s nőül vette) a »Vén épület már a világ« kezdetű költeményét. A borjádi préház előtt találkozott gyermekkori barátnőjével, Hittig Amáliával. E hegyen írta »A költő s a szőlővessző« című kis dalát és a »Hegyen ülök« című gyönyörű költeményét is, mely utóbbi alatt némely kiadásban Pest áll.

Borjád következő megerősítője Baróti Lajos volt, ő az *Egyetemes Philologiai Közlönyben* 1894-ben *Petőfi költeményeinek első kritikai kiadásáról* tett kiigazításában Sass István hozzá írt levelére hivatkozva jelölte ezt a helyet Pesttel szemben: „Helytelenül van a költemény keletkezési helyeül az ÖKII. után Pest megjelölve, mert az Borjádön keletkezett. Ez kitűnik az ÖKI-ből, továbbá Sass Istvánnak hozzám intézett egyik leveléből (dd. 1883. decz. 19.). Különben Havas maga is tartalmi okoknál fogva „majdnem bizonyosnak tartja, hogy Petőfi e költeményt szintén Borjádön írta.”³⁹

Végül akadt még egy tanú a borjádi és nem pesti keletkezést illetően. A *Pesti Hírlap* 1907. április 21-i vasárnapi száma *Ki tud róla?* rovatában Pesthy Károly (a lapban eredetileg hibásan Pesthy Gyulát írtak) osztotta meg az érdeklődőkkel, hogy nagyapja uzdi házában és Borjádön verseket írt a költő: „Petőfi igen sok költeményét Borjádön írta részint a Sass-családnál, részint nagyatyám, Pesthy János házában. Borjádön született a »Hegyen ülök, onnét nézek le róla« kezdetű vers is. Petőfi az ismerősökkel többször kirándult az úgynevezett Púpos hegyre, amelyről beláthatni a Sió gyönyörű völgyét. Ott biztatták a költőt, hogy örökítse meg az egyik kirándulást. Petőfi azonnal megírta a költeményt, fel is olvasta a társaságnak.”⁴⁰

Ezek mellett még egy csinos kultikus gesztus erősítette a költemény Borjádra lokalizálását. A *Pesti Hírlap* 1926. június 1-i keddi számában Szekszárdról adtak hírt arról, hogy Petőfi-emléktáblát avattak a borjádi Sass-kúrián.

A Sass-család borjádi kastélyának homlokzatát özv. Sass Lászlóné, a birtok jelenlegi urnője, művészi márvány emléktáblával díszítette föl, megörökítvén az utókor számára, hogy Petőfi Sándor a kastély néhai urának, dr. Sass Istvánnak barátja, az 1845 év nyarán hosszabb időt töltött náluk, ahol néhány verset is írt. Az emléktáblát vasárnap délután az egész környék közönségének részvételével impozáns országos ünnepély keretében leplezte le a Torna vármegyei [sic!] Közművelődési Egyesület.

Az ünnepségen természetesen nagy számú közönség verbuválódott („a kastély elé vonultak a környéki leventecsapatok zászlók alatt, valamint a borjádi, uzdi polgárság és a szomszédos községek lakossága”), és mindenki ott volt, aki csak számított, úgy a helyi potentátok, mint az országos testületek képviselői. Remek beszédek hangzottak el, például „Sziklay János, az Otthon Írók és Hírlapírók Körének nevében mondott beszédében kiemelte, hogy amikor Petőfi Borjádön megírta Négyökrös szekérről szóló költeményét, amelyben csillagokat keresett, nem gondolta, hogy ő lesz a legfényesebb

³⁹ BARÓTI Lajos, *Petőfi költeményeinek...*, i. m., 691.

⁴⁰ PESTHY Károly [hibásan: Gyula], [*Petőfi igen sok költeményét Borjádön...*], *Pesti Hírlap*, 29(1907), 96. sz. 37.

csillag, amely az egész világon hirdetni fogja a magyar kultúra fényét és azt, hogy ez a szellem olyan nemzetből ered, amelynek joga van az élethez”. Továbbá a beszédek után, Bodnár István Petőfi borjádi tartózkodásáról szóló tanulmánya felolvasása előtt „Haypál Boriska, a Sass-család tagja, elszavalta Petőfinek Borjádön írt »Hegyen ülök« című költeményét”. Az avatás végén „Murgács Kálmán dalköltő énekelte el [...] két saját szerzeményű Petőfi-dalát”, az „ünnep után özvegy Sass Lászlóné a kastély parkjában ozsonnát, majd vacsorát adott a vendégeknek”.⁴¹

Pest ehhez képest elenyésző számban neveztetett a vers keletkezési helyeként, és természetesen sokkal kevésbé színezve, illusztrálva. A szomorú viszont az, hogy bármennyire is szikáran, de maga a költő volt az első, aki ezt képviselte. Mint már az 1892-es Havas Adolf-féle első kritikai kiadásban olvasható a vers jegyzetanyagában, a *Hegyen ülök...* „keletkezési helyéül az ÖKI-ben *Borjád*, az ÖKII-ben *Pest* van megjelölve”. Havas a költő változtatását elfogadta, kiadásában Pestre lokalizálta a verset, a jegyzetben viszont Sántha 1884-es *Vasárnapi Újság*-beli cikkére hivatkozva kételyének adott hangot: „Mi az utóbbi dátumot követtük ugyan, de tartalmi okoknál fogva majdnem bizonyos, hogy Petőfi ezt a költeményt is Borjádön írta.”⁴² És így aztán Ferenczi is életrajzában ezt a felemás megoldást követte, továbbá a Varjas Béla-féle 1951-es kritikai kiadásban is Pest van megadva annak ellenére, hogy megjelenésük idején már – ahogy Kerényi írja – „szinte közmegegyezés jött létre a vers borjádi keletkezését illetően”.⁴³

Petőfi átlokalizálása mellett a vers megírásának lehetséges időpontja és első megjelenése összeegyeztetésének problémája kényszeríthette a borjádi megírás felülbírálatára az irodalomtörténészeket, a keletkezéstörténet egy olyan dimenziója, amely viszont a személyes emlékezők számára fel sem merült. A költemény ugyanis a *Pesti Divatlap* 1845. őszhő (azaz október) nagyon korai, 2-i számában jelent meg először nyomtatásban. Egy szeptember végi borjádi megírás mellett pedig hasonlóan nehéz egy október 2-i pesti megjelenést realizálni, mint amennyire nehezen lehetett Petőfi szeptember 24-én esztergomi ebédjét követően még aznap Szalkszentmártonban (noha ez sem lehetetlen).

Az 1892-es Havas Adolf-féle kritikai kiadásban nincs megadva a keletkezés időpontja sem a vers főszövegénél, sem a jegyzetekben, csak az első megjelenése. A hozzá az *Egyetemes Philologiai Közlönyben* 1894-ben javításokat fűző Baróti Lajos nemcsak a megírás pesti helyszínét mondja helytelennek, hanem a vers őszi időjelölő sorára hivatkozva rámutatott arra is, „hogy Borjádön nyár utolján, augusztus havában, fordult meg Petőfi”⁴⁴ (ez nyilván augusztusnak jelenti a *Hegyen ülök...* című verset is). Ferenczi Zoltán 1896-os életrajzában Petőfi életútja eseményeinek igyekezett

⁴¹ ANONIM, *Petőfi-émléktábla a borjádi Sass-kuria homlokzatán*, Pesti Hírlap, 48(1926), 121. sz. 11.

⁴² PETŐFI Sándor *Összes költeményei. Kisebbs költemények 1842–1846*, s. a. r. HAVAS Adolf, Bp., Athenaeum, 1892, 2:537.

⁴³ PETŐFI Sándor *Összes költeményei 1845. augusztus – 1846, i. m.*, 350.

⁴⁴ BARÓTI, *Petőfi költeményeinek...*, i. m., 691.

a részletekbe menően megadni az időpontját. A minket most érdeklő időszakot illetően – mint emlékszünk – a Vahotékkal tett pomázi–esztergomi utat szeptember 23–24-ikére tette. „Szept. 24-dikén pedig, elfogadván Sass István meghívását, ennek szüleihez ment Borjádra, útba ejtve Szalk-Szent-Mártont, hol *Alku cz.* költeménye kelt; onnan Duna-Földvár felé ment Borjádra, mint ezt *A szeretőm nyalka gyerek* népdal mutatja.” Ferenczi ez után azt írja, Borjádön időzött a költő „vendégszerető barátja és annak családja körében a szüret alatt október 6–7-dikéig.”⁴⁵ Úgy véli továbbá, ezen őszi napok során írta borjádi költeményeit, köztük a *Hegyen ülök...* címűt, amelynél lábjegyzetben ír a keletkezéséről, ám bizonytalanságban hagyja az olvasót, mivel a kételyek jelzése mellett tulajdonképpen nem datálja a verset: „E költemény alatt az *Összes költemények* első kiadásában *Borjád*, a 2-dikban *Pest* áll. Az egykorúak azt állítják, hogy Borjádön írta s ez inkább is talál. Ezzel csak az egyeztethető meg nehezen, hogy már okt. 2-dikán megjelent a *Pesti Divatlapban*.”⁴⁶ Az 1951-es Varjas Béla-féle kritikai kiadás a vers főszövege alatt jelzi az eddigiek fényében nem kevésbé meghökkentő keletkezési adatokat: „(*Pest, 1845. okt. 16. – nov. 25. között*)”⁴⁷

A különös az, hogy Ferenczi Zoltán szembesülhetett a Petőfi-kronológia 1845-ös – Kerényi Ferenc szavai szerinti – „egyik nagy kérdésével: egyszer (az év nyarán vagy őszén) vagy kétszer (mindkét alkalommal) időzött-e a költő iskolatársa-barátja, Sass István otthonában, a Tolna megyei Borjádön?”⁴⁸ Sass István öccse, Sass Károly már a *Halasi Ujság* 1883. augusztus 12-i számában arról írt az *Adatok Petőfi házassága történetéhez* cím alatti tárcájában, hogy Petőfi nem egyszer, de többször megfordult szüleinél 1845-ben.⁴⁹ Másrészt Baróti Lajos az első kritikai kiadáshoz 1894-ben közölt javításai révén a *Szerelem átka* című költeménynél szintén Sass István hozzá írt 1883. december 19-i levelére hivatkozva ennek keletkezési időpontjaként 1845 nyarat, augusztust adta meg.⁵⁰ Ferenczi *A négy ökrös szekér* jegyzetében hivatkozik Baróti javításaira, inkluzíve Sass István közlésére, mégis kizárja a vers tartalmára és csillagászati számításokra támaszkodva, hogy ez nyáron lett volna: „A költő látogatása semmi esetre nem nyáron történt.”⁵¹ Érdekes módon Ferenczivel szemben Hatvany Lajos *Az így élt*

⁴⁵ FERENCZI, *Petőfi életrajza*, i. m., 2:213.

⁴⁶ Uo., 2:214.

⁴⁷ PETŐFI Sándor *Költeményei 1842–1845*, s. a. r. VARJAS Béla, Bp., Akadémiai, 1951 (Petőfi Sándor *Összes Művei I.*), 346.

⁴⁸ PETŐFI Sándor *Összes költeményei 1845. augusztus – 1846*, i. m., 245.

⁴⁹ „1845-ben *Borjádön* Tolna-megyében, szülei házánál többször megfordult nálunk s hosszabban is időzött ott.” (Sass Károly, *Adatok Petőfi házassága történetéhez*, *Halasi Ujság*, 2(1883), 32. sz., 1.) Kerényi Ferenc a fivére emlékezéséhez tartozóan megjegyzi: „a szüret idején [...] már egyikük sem tartózkodhatott otthon” (PETŐFI Sándor *Összes költeményei 1845. augusztus – 1846*, i. m., 246).

⁵⁰ „A költemény keletkezési helyül Borjád van megjelölve. Eszerint 1845 augusztus havában iratott. Petőfi csak 1845 nyarán látogatta meg Sass-ékat, de csak egy ízben. Egy heti ott-mulatás után el akart utazni, de lekésvén a hajóról, ismét visszatért Borjádra, s még egy hétig ott maradt. (Sass István levele hozzám, dd. 1883. decz. 19.)” (BARÓTI, *Petőfi költeményeinek...*, i. m. 511).

⁵¹ FERENCZI, *Petőfi életrajza*, i. m., 2:215.

Petőfi vonatkozó kronológiájában kizárólag nyár közepi borjádi tartózkodásról ír: „1845. július végén Visszatér Petőfi Pestre, ahol beadja a színházi bíráló bizottságnak a *Zöld Marcit*, melynek elutasítása miatt keserű napokat él át, – emiatt ismét elkívánczik Pestről. Ezért fogadja el Sass István meghívását Borjádra.” A szeptember 23–24-i Esztergomig való kísérés után csak október 1-jénél rögzíti: „Váradyal közös szobát bérel a Hatvani utcai Koch-házban.”⁵² Kerényi Ferenc a legutóbbi kritikai kiadás jegyzetanyaga *A borjádi látogatások és az ott írt versek időrendi kérdései* című önálló fejezetében a kérdést a kettős látogatással válaszolja meg: „Petőfi Sándor 1845-ben két ízben, feltehetően júl. 26. és aug. 9., illetve (elfogadva Ferenczi időrendjét) szept. 24. és okt. 6–7. között tartózkodott Borjádban.”⁵³ Ehhez kiegészítésül érdemes feljegyezni, hogy Kerényi a kritikai életrajzban kicsit rövidebbre veszi a borjádi második, őszi időzését a költőnek: „Borjádon ezúttal nem egészen két hetet töltött, szeptember 26-tól október 7-ig.”⁵⁴

A nyári időzés versének tartja Kerényi a két hölgy, S. Zs. és S. K. emlékkönyvébe jegyzett költeményt, *A négy ökrös szekér* címűt, a *Gyerekkori barátnémhozt* és *A magyar nemest*. Másrészt „[ő]szi, kimondottan szüreti versnek tarthatjuk viszont *A költő és a szőlővesszőt*, a *Hegyen ülök...* címűt”, és így a jegyzetek summázza, hogy „a verset Borjádra, megírását pedig 1845. szept. 27-re vagy 28-ra tesszük.”⁵⁵

Másrészről viszont Ferenczi Zoltán nem csupán csak bizonytalanságban hagyta olvasóit a *Hegyen ülök...* című költemény keletkezési dátuma tekintetében, de meg is nyitott egy további lehetőséget, amely aztán a későbbiekben még távolabbra vezethetett. Ferenczi a költemény a *Pesti Divatlap* október 2-i megjelenése után tett lábjegyzete zárómondatában sejtését jelezte a vers még korábbi megírására, a szeptemberi kirándulásnál történő Vahotnak közlésre való átnyújtásával: „Ez arra mutatna, hogy már eljöttekor Vahotnál hagyta.”⁵⁶ Hrenkó Pál legalábbis, aki talán elsőként vetette fel a *Hegyen ülök...* pomázi keletkezését 1980-ban a *Dunakanyarban* megjelent helytörténeti cikkében, Ferenczi lehetőségéből léphetett eggyel tovább. Hrenkó szerint miután Esztergomban elvált egymástól a három barát, „Vahot tovább utazott, Petőfi és Vachott pedig visszajött, és ha ezután Petőfi verset írt a Kő-hegyi túráról, úgy ez csakis a »Hegyen ülök« című műve lehet”. Érveit a felvetett ötlet alátámasztására így adta elő a vers teljes szövegének idézését követően:

Az irodalomtörténet [ti. a Varjas-féle kritikai kiadás – D. B.] úgy tartja számon, hogy a vers október 16. és november 25. között íródott, de ez már csak azért sem valószínű, mert a *Pesti Divatlapban* még őszhó (október) 2-án, Vahot úti beszámolója előtt egy héttel megjelent! Hetilapról lévén szó 8–10 napot levonhatunk a nyomdai munkára, és máris szeptember 20–22. körül járunk. Amikor már közelgett az időjárás őszi felé, a sárgapiros

⁵² HATVANY, *Így élt Petőfi, i. m.*, 1:759.

⁵³ PETŐFI Sándor *Összes költeményei 1845. augusztus – 1846, i. m.*, 247.

⁵⁴ KERÉNYI, *Petőfi Sándor, i. m.*, 200.

⁵⁵ PETŐFI Sándor *Összes költeményei 1845. augusztus – 1846, i. m.*, 247., 351.

⁵⁶ FERENCZI, *Petőfi életrajza, i. m.*, 2:214.

levél is csörög az ágon, sőt imitt-amott hullik is. Úgy ahogy azt a költő őszelő (szeptember) hónap végén láthatta.⁵⁷

Sin Edit a *Szentendre vonzaskörzetének irodalmi topográfiája* című 2001-es dolgozatában átvette Hrenkó elgondolását, röviden összefoglalta az irodalomtörténeti kelteztől kezdve az első megjelenéshez szükséges nyomdai napokig a cikkben írtakat, és így zárta ismertetőjét: „Petőfi szeptember 23-án járt a Kőhegyen, ezért nagyobb a valószínűsége annak, hogy a kőhegyi kirándulás ihlette a verset.”⁵⁸ Azt gondolom, innen nézve rettentő érdekes az, hogy Kerényi a jelek szerint Hrenkó és Sin ismerete nélkül is felvetett egy, a *Hegyen ülök...* kőhegyi kötődésével kapcsolatos lehetőséget, szintén továbbgondolva Ferenczi ötletét. A költemény kétségtelenül bonyolult keletkezéstörténete logikus áttekintésében Kerényi elmagyarázza, miként juthatott a vers legkésőbb szeptember 29-ére Pestre (vagy a kora reggel érkező eszéki postajáráttal, vagy az orvosegyetemi tanév kezdésére érkező Sass István révén), és az utolsó pontban pedig erről ír: „Hogy Petőfi miért sietett ennyire a kézirat Pestre juttatásával, arra nézve nincs dokumentum vagy adat. Talán Vahot Imrének ígérte meg őszi kirándulásuk alkalmából. Ennél valószínűbb, hogy a kudarccal végződött leánykérés után maga a költő érezte fontosnak e lírai állapotjelentés hamari közreadását.”⁵⁹

Azt gondolom, hogy a két esetlegesen pomázi, kőhegyi kötődésű költemény közül a verseket magukat nézve az egyiknél tulajdonképpen alig, a másiknál viszont érdemes elgondolkodni, mit is olvasunk, miért kapcsolhatnánk ide a szövegeket.

A *Visegrád táján* című rövid epigrammatikus költemény Visegrád helyét nem, inkább történelmét, történelmi idejét idézi meg. Furcsa is, hogy az amúgy általam nézett blogok közül a legalaposabb szöveget nyújtó kivancsiturazo.blog.hu *A Pilis szelíd romantikája* című 2018. szeptember 25-i (vagyis szinte évfordulós) bejegyzésében hogyan lehetett egy, a Petőfiék kőhegyi mászásáról szóló rész („1845. szeptember 23-án Petőfi Sándor és barátai, Vahot Imre és Vahot Sándor Esztergomba tartva itt pihentek meg miután megmászták a Kő-hegy »iszonyúan magas« szikláit. Állítólag ez ihlette a költőt a Visegrád táján című költeménye megírására”⁶⁰) után közzétenni a vers csonkított szövegét annak a jelzése nélkül, hogy a szöveg sehogy sem kapcsolódik a Kőhegyhez.

A vers *teljes* szövege három szó szerint költői kérdést fogalmaz meg egy időbeli, a (nyilván dicsőséges Hunyadi Mátyás miatt) déli napfénytől a (megtört Zách Klára miatt) bágadt alkonyon át a (bosszús Zách Bódog révén) vad és sötét éjig történő előrehaladás során. Semmi sem jelzi, Visegrád melyik híres történelmi emléke szolgál

⁵⁷ HRENKÓ, *Petőfi és Vachott...*, i. m., 45.

⁵⁸ SIN, *Szentendre vonzaskörzetének...*, i. m., 301.

⁵⁹ PETŐFI Sándor *Összes költeményei 1845. augusztus – 1846, i. m.*, 351.

⁶⁰ https://kivancsiturazo.blog.hu/2018/09/25/a_pilis_szelid_romantikaja (utolsó megtekintés: 2019. június 14.).

az emlékezés kiindulópontjául, illetve ha gondolkodnánk ezen, akkor a Fellegvár mellett vagy helyett a palotát lehetne felidézni. A lényeg a három történelmi figura, Mátyás, Zách Klára és Bódog három különböző szellemének nem kronologikus felidézése ismétlődő szerkezetben:

Ki mondja meg?... Visegrád táján
A déli napfény
Nem a nagy Mátyás hősi szelleme?

Ki mondja meg?... Visegrád táján
A bágyadt alkony
Nem Zách Klárának megtört szelleme?

Ki mondja meg?... Visegrád táján
A vad, sötét éj
Nem Zách Bódognak bosszus szelleme?⁶¹

A *Hegyen ülök...* című versnek nem csupán keletkezéstörténete nem mesélhető el olyan röviden, mint a *Visegrád táján* címűnek, a költemény maga is kicsit alaposabb figyelmet kíván. Az alábbiakban elsősorban azt próbálom körüljárni, ennek a nagyon népdaljellegű versnek⁶² a képanyaga, idő- és térdimenziói lehetővé teszik-e a pomázi–szentendrei Kőhegyhez társítását, és így kísérlek adni egyfajta ökokritikai olvasatot a szövegről.

Legyen kiindulópontunk az egyik gondolat, megfigyelés, amelyet Martinkó András fejtett ki az *Alkotásmód és kronológia* című 1973-as Petőfi-dolgozatában. Itt többek közt arról ír, tanulmányában eddig még eléggé nem került méltatásra egy körülmény, „mely »kisipari« módszerekkel is komoly támpontot adhat egy-egy (főleg a nehezebben datálható: személyi, életrajzi, történelmi stb. vonatkozások nélküli) vers pontosabb kronológiai betájolásához, illetőleg az eddigi kronológiai hely kizárásához”. Ez a körülmény Martinkó meghatározásában a költő „élmény-realizmusa”: „verseinek valóságHITELE olyan alapvető karakterisztikum, hogy annak alapján a sablonnak, hagyománynak, műfaji kelléknek tűnő mozzanatok is a valóság mozzanatainak bizonyulnak.”⁶³

Martinkó nem kevés félelemmel ír erről a Petőfire jellemző körülményről, túlságosan is kézenfekvőnek látja, illetve mintha attól tartana, a nagyszerű alkotó ettől a karakterisztikumtól „állatias, primitív”, túllontúl földközelivé válhat valakik szemében. A tudós úgy véli, éppen ez volt a költő egyik nagy újítása az őt megelőző kizárólag „szobaköltészetet” művelő költészeti irányokhoz (korszakokhoz vagy stílusokhoz) képest:

⁶¹ PETŐFI Sándor, *Visegrád táján* = Uő, *Összes költeményei 1844. szeptember – 1845. július, i. m.*, 165.

⁶² A költeményt nem meglepő módon megzenésítették, és így igen népszerű lett: „A vers folklorizálódva máig él a magyar nyelvtérület egészén, népdalként a Csallóköztől Bukovináig felgyűjtötték” (PETŐFI Sándor *Összes költeményei 1845. augusztus – 1846. i. m.*, 352).

⁶³ MARTINKÓ András, *Alkotásmód és kronológia* = *A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 10.*, szerk. V. NYILASSY Vilma, h. n., Népművelési Propaganda Iroda, 1973, 25.

Petőfi nem a belső lelki világhoz idomítja a külsőt, hanem – bizonyíthatóan! – általában valami reális, valóságos külső mozzanat mint impulzus indítja meg az alkotás folyamatát, s innen: ezzel összhangban (vagy ritkábban: ellentétben) fejlenek ki a vers képanyaga, belső párhuzamai vagy ellentétei, hogy aztán ettől a kifutópályától elröppenve már az érzelmi-gondolati-nyelvi absztrakciók poetizált világába elröppenjen, s a *lelki* konkrétumok kifejezője legyen. [...] Arról van tehát szó – és ezt Petőfi saját vallomásával is igazoljuk – hogy egyrészt Petőfi érzelmi, gondolati élményeinek történéseit (felmerülését, kibontakozását, lefolyását) valami különös materiális, fizikai együvéválással szereti – [...] valamilyen külső, fizikai, természeti környezetbe helyezni, azzal egybekapcsolni, azzal rokonítani.⁶⁴

Figyelemre méltónak tartom az irodalomtörténész félszégességét ennek a karakterisztikumnak a tálalásától, hogy mintegy önmagát bátorítandó a költő saját naplóbejegyzésére hivatkozik, és így már végül nem szégyelli leírni észrevételét (egy, az imént idézett repülőgépes hasonlatát továbbvivő úrhajós hasonlatot tartalmazó hosszabb mondat után):

Mint a képzelet, a poézis horizont nélküli tengerén vagy világűrjében hajózó hajós vagy asztronauta valami különös földi, anyagi ösztönnel mindegyre „megadja helyzetét”, a helyzetére vonatkozó adatokat, s állandóan tartja kapcsolatát a „szárazfölddel” vagy a Földdel: azaz a fizikai valósággal. Minderről nem mernék beszélni, attól féltében, hogy Petőfi költői-művészi nagysága csorbát szenved, ha nem ő maga emlegette volna – büszkén és ismételtelen – azt az „állati ösztönt – mely a költőben van”, azaz a költőnek és a természetnek (állati, növényi, fizikai világnak) az átlagosnál mélyebb, intenzívebb affinitását.⁶⁵

Ennek a megfigyelésnek az alátámasztására hozható „érveinket a Petőfi-versek százaival tudnánk alátámasztani” – írja Martinkó – „hiszen a külső környezetre az év szakára történő emlegetett utalás legalább a versek egy harmadában fellelhető”.⁶⁶ Szempontunkból az az érdekes, hogy a tudós a *Hegyen ülök...* című versre is kitér a tanulmányban. Ezt a költeményt arra való tekintettel, hogy a Varjas-féle kritikai kiadást használta, ellenpéldaként hozza, amelyből aztán további tanulságokat is le tud vonni. (A Kerényi-féle kritikai kiadás használatával persze már nem ellenpélda a vers, hiszen így korábbra tesszük a megírását.) Martinkó elsősorban a versbeli idővel és a keletkezés idejével foglalatoskodik:

Ugyancsak az év őszéről való a *Hegyen ülök...* kezdetű vers, melyet a PÖM (I. 346.) „Pest, 1845. október 16. – november 25. között” keltezéssel lát el. Ez is „ősz” vers, de benne még a boglya tetején ülő (tehát még el nem költözött) gólya szemlélete asszociál egy hasonlatot, s bár itt is már „sárgapiros” a fák levele s „zúg a szél” (de nem „süvölt”!), a legkonkrétabb jelzések ilyesmit mondanak: „Közelget az időjárás ősz fele” és „Innen-onnan lehull a fák levele” – summa summarum: mindez szeptemberre, annak is inkább az első harmadára mutat.

Martinkó gondolatmenete folytatásában leírja az ismertetett borjádi, illetve pesti keltezés problémáját, a hagyomány, a hangulat és a tájkép révén Borjád oldalára álló

⁶⁴ Uo., 26–27.

⁶⁵ Uo., 27.

⁶⁶ Uo., 29.

kutatókat, ám a Ferenczi által megadott Petőfi-kronológia és az október 2-i megjelenés alapján úgy dönt, a versből szerinte kiolvasható időszakaszra teszi a keletkezést, és így a költő által utóbb javított helyszín mellett teszi le a voksát: „Petőfi tehát a verset *Pesten* írta, és Borjád előtt s nem utána, szeptember első harmadában s nem »október 16. – november 25. között.«” Ebből pedig két következtetést von le: egyrészt a versben jelölt időszakaszt, meteorológiai helyzetjelentést érdemes komolyan vennünk, másrészt pedig kézirat híján nem kell feltétlen a költő helymegjelölését elfogadnunk:

A tanulság pedig: ha Petőfi a „közelgő” őszeről beszél költeményében, akkor – megnyugodhatunk – ősz elején vagyunk; másodszor pedig: Petőfinek *utólagos* helymegjelölését nem szabad szentírásnak venni, ha nincs kezében az eredeti kézirat (vagy azon sincs feltüntetve a keletkezési hely), előfordulhat, hogy találmóra írja a nyomtatott szöveg alá a megfelelő időben bejárt helyek egyikét. Bár az is lehet, hogy Borjádon is leírta (magának vagy másnak) a verset, s ez ötlött első ízben az eszébe...⁶⁷

Maradjunk még mindig a pontos időpontnál. Martinkó András a vers szövege alapján ősz elejét említett, konkrétan szeptember első harmadát. A gondolat szép, úgy vélem azonban, mind a vers képei, mind a Ferenczi majd Kerényi révén mutatkozó megírás ideje ellentmond a feltevésnek. Ugyebár a Pomáz–Esztergom-út szeptember 23–24-re esett, ősz eleje ez is, de szeptember harmadik harmada. Hrenkó Pál pontosan így számította a megjelenés október 2-i napjától visszafelé a megírás idejét, véleménye igazolására korábban idézett módon magát a verset citálva: „Hetilapról lévén szó 8–10 napot levonhatunk a nyomdai munkára, és máris szeptember 20–22. körül járunk. Amikor már közelgett az időjárás ősz felé, a sárgapiros levél is csörög az ágon, sőt imitt-amott hullik is. Úgy ahogy azt a költő őszele (szeptember) hónap végén láthatta.”⁶⁸ A poéta meteorológiai egzaktságához Martinkót kiegészítve regisztrálhatjuk: szeptember 22. vagy 23. az őszi napéjegyenlőség napja, az északi féltekén ekkor köszönt be a csillagászati ősz, épp amint a vers 2. sora jelzi.

Másrészt úgy vélem, a szöveghez társítható egy abszolút irodalmi, noha környezeti elemekben szintén bővelkedő mező is. Elsősorban a vers két középső strófája alapján könnyen asszociálhatunk Berzsenyi Dániel *A' Közelítő Tél* című híres versére. A 2. sornak egyrészt az igéje („közelget”⁶⁹) idézheti ezt fel, másrészt az évszak megnevezés is közös elem (mint az köztudomású, Berzsenyi versének eredetileg *Az Ősz* címet adta). Petőfi talán Berzsenyi őszeleírását fordítja át azzal is, hogy a hangot adó elszíneződött levelet említi („sárga levél zörög” – „Sárgapiros levél csörög”⁷⁰), oly sok alkotó mellett ő is él a negatív leírással („zöld lugasok között / Nem bűg gerlicze” – „Tarka madár nem fűtyörész az ágon”), valamint megidézi a halált („Bár csak én is lehullanék”):

⁶⁷ Uo., 30–31.

⁶⁸ HRENKÓ, *Petőfi és Vachott...*, i. m., 45.

⁶⁹ Itt és a továbbiakban: PETŐFI Sándor, *Hegyen ülök...* = Uő, *Összes költeményei 1845. augusztus – 1846.* i. m., 60–61.

⁷⁰ Itt és a továbbiakban: BERZSENYI Dániel, *A' Közelítő Tél* = Uő., *Összes művei I., Költői művei*, s. a. r. MERÉNYI Oszkár, Bp., Akadémiai, 1979, 74.

Fenn a hegyen, lenn a völgyben zúg a szél,
Közelget az időjárás ősz felé;
Ősszel szép csak a természet én nekem,
A haldokló természetet szeretem.

Tarka madár nem füttyörész az ágon,
Sárgapiros levél csörög a fákon,
Innen-onnan le hull a fák levele...
Bár csak én is lehullanék ő vele!

A' Közelítő Tél és a *Hegyen ülök...* költemények közös elemei persze szaporíthatók: a völgybeli folyóvizek („A' csermely violás völgye” – „a völgyben lassu patak”) tehetők könnyedén egymás mellé, vagy a Zephyr és a szél, noha az egyik „nem lengedez”, míg a másik zúg, illetve végül a domináns ellentétet adó geográfiai formák, a hegy és a völgy: Petőfinél a hegyen való üléssel szemben lenn a völgyben tévedez a patak, Berzsenyinél „A' csermely' violás völgye nem illatoz,” miközben „A' hegy' boltozatin néma homály borong”.

Ebben a fényben a Petőfi-vers akár ősz véginek is hathatna (tán még október közepi, novemberinek is), Martinkó András azonban úgy vélem helyesen mutatott rá arra, hogy a szél még zúg (de nem süvölt, példája szerint), és innen nézve joggal emelte ki a vers kezdetét, amelyben bár csak hasonlatból, de még itt van a gólya (nemhiába jelent meg október elején, és csakugyan megnyugodhatunk abban, hogy ősz elején vagyunk).

Ezen a ponton Berzsenyi apropója révén, hadd tegyek egy rövid kitérőt a vers kevert műfajúságára. A *Hegyen ülök...* egyrészt nyilvánvalóan tartalmaz két középső strófájában picturát vagyis tájleírást. Másrészt természetesen, mint oly sokszor, a pictura szétválaszthatatlanul összekeveredve jelenik meg a szövegben az elmélkedéssel azaz sententiával (a két skolasztikus verstípus összeolvadására köztudomásúan éppen *A' Közelítő Tél* az egyik első kiváló példa, noha már Csokonainál megfigyelhető a keveredés). Nem szembetűnő a sententia megjelenése a költeményben, legalábbis az elején nem. Az első versszak első pillantásra picturának hat, megjelöli a helyet, ahol a beszélő tartózkodik, és a panorámát festő hasonlattal felidézett gólya, valamint a völgy lassú patakja is tájleírást mutat. A helymegjelöléshez, látványvázlat-hoz fűzött kommentárja a beszélőnek, a 4. sor „Az én fáradt életemnek képe ez” megállapítása azonban összegző tartalmú, és ráadásul a közelgető ősz mellett ez is egy intertextus, Berzsenyi másik kiváló műfajkeverő költeménye, a kritikai kiadás jegyzetét író Merényi Oszkár szerint *A' Közelítő Téll* „benső rokonság”⁷¹ által összekötött a *Levéltöredék Barátnémhoz* őszi szürete estvélyi óráit lefestő sorai picturából sententiába átmenő sorát idézi: „Életem' képe ez.”⁷² Ezt egészíti ki a *Hegyen ülök...* két utolsó strófája, amelyben a beszélő saját halálát követő különböző sorslehetőségein

⁷¹ BERZSENYI Dániel *Összes művei I.*, i. m., 519.

⁷² Itt és a továbbiakban: BERZSENYI Dániel, *Levéltöredék Barátnémhoz* = Uó, *Összes művei I.*, i. m., 73.

mereng (ebben a merengésben a vadfa és az erdő, de talán a tűzvész is visszahozza az előző részek picturáját). A műfajkeveredéshez még az is hozzátartozik, hogy a beszélő szenvedéséről és bújáról szól, így elégikus benyomást is kelt a szöveg, ám ez is kavarodva van jelen a pictura természeti elemeket adó képeivel és a sententia jövővel foglalkozó elemeivel: „Bánatomból egy nagy árvíz lehetne, / Örömem kis sziget lenne csak benne.” Az elégikus benyomás mellé odatehetjük a szerelmi bánat kísértését is: Petőfinél az életrajzból ismert Mednyánszky Berta elutasítás révén gondolhatunk erre a lehetőségre, ami persze Berzsenyi mindkét őszi költeményében jelen van, hiszen a távol lévő kedves a címzettje az episztolának induló versnek, a zárásban pedig a beszélő egyik mulatótársa „A' szelíd szerelem' hamvadó szikrája”, a másik szöveg pedig zárásul a kedves által sem megakadályozható elmúlást idézi – korábbi változatban: „Sem béhunyt szememet felnem ígézheti / Bartsim barna kökény szemé”,⁷³ a későbbiben: „Sem béhunyt szememet fel nem ígézheti / Lollim' barna szemöldöke!” Végezetül pedig Korompay H. János kiváló *Levéltöredék barátnémhoz* elemzése révén a *Hegyen ülök...* népdalszerűsége, megzenésítése látszhat újabb műfajiságnak, hiszen Korompay Berzsenyi versének „Tudod magam vagyok, mert te nem vagy velem” soráról úgy véli, az „még egy mai slágerszövegben is helyet kaphatna”.⁷⁴

A kitérést lezárva és áttérve a vers térdimenzióira, feltehetjük Martinkó András tanulságai nyomán a kérdést: akkor javíthatta volna Petőfi a keltezését Borjádrról nem Pestre, hanem Pomázra? Tudjuk, a Kőhegy is ott van az ez idő tájt bejárt helyek között. (Persze rögtön szaporíthatnánk tovább a helyszíneket: Esztergomban is van hegy, híres is – de erre rögtön hozzá kellene tennünk, nincs tudásunk arról, bármelyik esztergomi hegyen jártak volna szeptemberben, arról tudunk, hogy Esztergomban ebédeltek.) Hrenkó Pál helytörténeti cikke korábban már idézett helyén éppen ezt a lehetőséget vetette fel: ha a pomázi, esztergomi kirándulás „után Petőfi verset írt a Kő-hegyi túráról, úgy ez csakis a »Hegyen ülök« című műve lehetett”.⁷⁵

A vers így kezdődik:

Hegyen ülök ...

Hegyen ülök, búsan nézek le róla,
Mint a boglya tetejéről a gólya.
Lenn a völgyben lassu patak tévedez,
Az én fáradt életemnek képe ez.

Kerényi a kritikai kiadás jegyzeteiben a magyarázatok között tisztázza, hogy a cím-beli hegy „a borjádi szőlőhegy, az ún. Púposhegy”, a 3. sorban pedig a *lassu patak*: a Sárvíz. A keletkezéstörténetet tisztázó logikus listájában megerősíti ugyanezeket:

⁷³ BERZSENYI Dániel, *Az Ősz = Uó., Összes művei I., i. m., 526.*

⁷⁴ KOROMPAY H. János, *Berzsenyi Dániel, Levéltöredék barátnémhoz = Mért szép? A magyar líra Csokonaitól Petőfigig*, szerk. MEZEI Márta és KULIN Ferenc, Bp., Gondolat, 1975, 174.

⁷⁵ HRENKÓ, *Petőfi és Vachott...*, i. m., 45.

„Az emlékezők egyértelműen Borjádra helyezik a verset, ez (képanyagát tekintve is) elfogadható”; „A Pesthy család hagyományából elfogadható a »Púpos hegy« mint topográfiai adat”⁷⁶

Az első, Borjádról szóló cikkekben konzekvensen a Sió név fordul elő. Így szerepelt a *Magyarország és a Nagyvilág* 1872-es Beszédes Kálmán cikkében („Borjád telep Tolna megyében, Kajdacs közelében, [...] Sió csatorna partján fekszik, kies szőlődombok tövében s üdítő viránytól környezve”⁷⁷), ugyanígy a *Vasárnapi Újság*ban Sántha Károlynál tizenkét évvel később Sárszentlőrinc tekintetében („tősgyökeres szép magyar falu, ott nyúlik el a Balatonból eredő Sió mellett, Tolna vármegyében. Van gyönyörű áldott rónája, melyet félkörben koszorúz a kitűnő bortermő borjádi szőlőhegység”⁷⁸). A Sárvíz név egyedül Ferenczi Zoltán életrajzában szerepel, Kerényi is innen vehette át: „A szőlőhegyről elmerengve a lassan folyó Sárvizet látta s a kép emlékét *Hegyen ülök* költeménye őrzi, melyben szomorú élettapasztalataiból merített keserű benyomásai tükröződnek.”⁷⁹ Felmerülhet, hogy az irodalomtörténeti átkeresztelést az indokolta, hogy a Sárvíz név, mivel kevésbé ismert, mint a Sió csatorna, talán jobban összeilleszthető a vers *lassu patakjával* (bár az adatközlőket nem zavarta a Sió sem). A magyarországi vízügyi szakirodalom alapján azonban ez nincs így – a Sárvíz tudniillik az első csatornává átépítéssel szabályozott folyóvizeink közé tartozik, mi több, már Petőfi gyerekkorában elkészült, amint azt a figyelmes olvasó már Beszédes Kálmán 1872-es cikkének tisztelgő részéből kiszűrhatta.⁸⁰ És az a látvány, ami a folyószabályozás után tárult a nézelődő elé, szintén nem idéz lassu patakat. Az 1973-as *A magyar vízszabályozás története* című összefoglaló munkában Károlyi Zoltán így írt a Sárvíz szabályozása után létrejött állapotról: „Az egykori folyómeder teljesen beleveszett a lápba, s ezért a folyószabályozás itt egészen új meder, helyesebben lecsapoló csatorna építését tette szükségessé. A Kölesdtől Ősiig terjedő 112 km hosszú csatorna 1825-ben készült el. Biztosította a „Sárrét” mocsarainak kiszáritását és a völgy belvizeinek levezetését: 30 100 ha olyan területet állított a mezőgazdasági termelés szolgálatába, mely korábban évszázadok óta használhatatlan volt.”⁸¹

⁷⁶ PETŐFI Sándor *Összes költeményei 1845. augusztus – 1846, i. m.*, 350–351.

⁷⁷ BESZÉDES, *Borjád, i. m.*, 619.

⁷⁸ SÁNTHA, *Sár–Szentlőrinc és Borjád, i. m.*, 517.

⁷⁹ FERENCZI, *Petőfi életrajza, i. m.*, 2:214.

⁸⁰ „A Balaton vidékén az első átfogó és sikeres szabályozást a Sárvizen hajtották végre, ezért a XIX. század első felében ez lett a fővízszabályozás, mely a Dunába vitte a vidék vizeit. [...] A munkálatok 1811-ben indultak meg Zichy Ferenc kir. biztos és Saátor Dániel ig. mérnök irányítása alatt, Quits Antal tervei alapján, a sióagárd–czeczei szakaszon. A szabályozás munkájában részt vett Beszédes József is, akit Saátor halála után a Társulat igazgató mérnökévé választottak. Beszédes József a Sárvíz végleges rendezésének tervét Bóhm Ferenc eredeti elgondolásai alapján dolgozta ki, s azt 1819–1826 között gyors ütemben valósította meg. A Sárvíz-szabályozás e megoldása az erősen elfajult medrű kisebb vízfolyások és elmocsarasodott folyóvölgyek rendezésének iskolapéldájává vált” *A magyar vízszabályozás története*, szerk. IHRIG Dénes, Bp., Az Országos Vízügyi Hivatal kiadványa, 1973, 257.

⁸¹ Uo., 257. – *A Magyarország és a Nagyvilág 1872-es cikkének Borjád vidéke* című illusztrációján széles csatornát látni magas töltések közt, amelyen hosszú lábakon álló híd vezet át, szántót bal oldalán,

Hrenkó Pál bizony pontosan ezt használta fel a *Hegyen ülök...* Kőhegyhez kötéséhez megint csak magára a verse támaszkodva: nem „valószínű, hogy a borjádi »hegy«-ről látta volna a szabályozott Sió »patak tévedez«-ését”.⁸² Ehhez hozzátehetem, hogy Pomáz felől mászva meg az iszonyú meredek Kőhegyet, talál az ember patakot. 5–600 méter hosszan halad mellette az út a Zengő-völgy mentén, ebbe folyik a János-forrás kis ere is. Magam nem tartom kizártnak, hogy a poéta, ha a kilátóról nézte búsan a lent elterülő panorámát (amit persze csak Vahot úti emlénye tanúsít), a vers alapján a másik irányba is fordult a figyelme, nem csak a lába alatt kissé távolabb elterülő Dunára, Tőfenékre – vagyis kerülhetett a Pomáz utáni Zengő-völgy nevű kis vízfolyás miatt a vers nyitó strófájába a tévedező lassú patak. (A Tőfenéken át folyik a Dera-patak is Pomáztól Szentendre déli határánál torkolva a Dunába, ez azonban nem vehető ki a Kőhegyről nézve lefelé. A vidék sík, mocsaras, belvizes terület: a gólyát vihette a költeménybe, ám völgy benyomását nem kelti.)

A Púposhegy a két első, Borjádót Petőfi fontos élethelyszíneként való bemutatásban még nem kerül elő, sem Beszédes, sem Sántha cikkében nincs, noha Petőfi életrajza miatt több fontos lokális elemet felhozunk, többször illusztrációval együtt. Sántha Kerényi szerint „a szüreti időt idézte fel”,⁸³ de csak a borjádi prэшáz szerepel a cikkben, amely előtt a költő találkozott gyermekkori barátnőjével, és amely hegyen (a prэшáz nyilván hegyen áll) két verset írt. A Púposhegy nevet Pesthy Károly használta a *Pesti Hírlap* 1907-es idézett közleményében: „Petőfi az ismerősökkel többször kirándult az úgynevezett Púpos hegyre, amelyről beláthatni a Sió gyönyörű völgyét. Ott biztatták a költőt, hogy örökítse meg az egyik kirándulást. Petőfi azonnal megírta a költeményt, fel is olvasta a társaságnak.”⁸⁴ Érdekes, hogy Kerényi Ferenc elfogadhatónak tartja a topográfiai adatot, ellenben a Pesthy család hagyatéka többi részét hiteltelennek minősíti a szöveg tükrében: „a vidám társaság unszolására történt, csaknem rögtönzött megírást azonban a vers maga nem igazolja”.⁸⁵ A versből talán annyit tudhatunk meg a hegyről: alatta mélység van. Ez sajnos kevésbé egyedi, a Púposhegyről a Sió-völgye látszik, a Kőhegynél – mint a Thirring-féle útikönyvben is olvashatjuk – „lábaink alatt a nagy mélység tátong”.⁸⁶

A versről aligha támad olyan benyomásunk, rögtönözve megörökítene egy társasági kirándulást (még ha vidám szüreti társaságról nem is emlékezett meg szó szerint Pesthy Károly). Inkább egy őszi szomorkás, megfáradt, enyhén halálvágyas, megkeseredettség panasza az, amit a vers 2., a helymeghatározást követő strófája nyújt:

magaslatokat a háttérben.

⁸² HRENKÓ, *Petőfi és Vachott...*, i. m., 45.

⁸³ PETŐFI Sándor *Összes költeményei 1845. augusztus – 1846. i. m.*, 350.

⁸⁴ PESTHY, [*Petőfi igen sok költeményét Borjádón...*], i. m., 37.

⁸⁵ PETŐFI Sándor *Összes költeményei 1845. augusztus – 1846. i. m.*, 351.

⁸⁶ *A Pilis-Visegrádi hegység...* i. m., 95.

Elfárasztott engemet a szenvedés.
Be sok bűm volt, örömem meg be kevés!
Bánatomból egy nagy árvíz lehetne,
Örömem kis sziget lenne csak benne.

A 3. és 4. szakaszok leginkább őszet mutató leírása után azonban vált a szöveg. A jövő jelenik meg a két záró strófában, az 5.-ben még egy passzív, elvonulós nyugodt hallásképzetet látunk vadfával, a 6., záró strófában aztán az eddig statikus vadfa átalakul aktív tűzvész képévé, ami a beszélőt eddig bántó világ elpusztítását okozná – mint Kerényi Ferenc írta kritikai életrajzában: „de megvillan az indulat is a vers végén, a megtisztító tűzvész képében”.⁸⁷ Hadd tegyem hozzá: ezt a képátalakulást kiegészíti az ellenpárja a szöveg elején, a víz, illetve a vízzel összeköthető elemek előfordulása a szövegben: a 3. sorban „a völgyben lassú patak tévedez,” aminek talán következménye, hogy a 2. versszakban a szenvedés által elárasztott beszélő kerül elő az 5. sorban, illetve a 7. sorban folytatólag a bánatából képződő árvíz – a vadfából támadó tűzvész alighanem ezt a mindörökké csak bántó árvíz világot semmisítené meg, de legalábbis ellenpontozza.

Holtom után vajon mi lesz belőlem?
Vadfa lenni szeretnék az erdőben;
Ott lenne az én számomra jó tanya,
Egész világ engem ott nem bántana.

Szeretném, ha vadfa lennék erdőben,
Még inkább: ha tűzvész lenne belőlem;
Elégetném ezt az egész világot,
Melly engemet mindörökké csak bántott.

Ezek a sentenciának vehető részek azonban elvezettek a kijelölt vizsgálandó területtől: a vers szintén természeti elemeket használó képeinek alakváltásai egész távol visznek a picturareszek idő- és a térdimenziótól. A vers ezen dimenziói kapcsán összefoglalóan azt állapíthatom meg, a *Hegyen ülök...* című vers ihlető forrása inkább pomázi, szentendrei eredetű, és talán a szabályozott Sárvíz vagy Sió adja a legerősebb érvet Borjáddal szemben a Kőhegy mellett. Az egyértelmű tisztázáshoz persze közvetlen forrásunk nincs, és a vers maga direkt nem használ egészen konkrét azonosítást eredményező

⁸⁷ KERÉNYI, *Petőfi Sándor, i. m.*, 200. A költemény természeti képeinek átalakulásával foglalkozott Zlinszky Aladár, Petőfi panteizmusáról beszélve e verset az ember a természetbe való tökéletes beleolvadás példajaként hozta. Lásd ZLINSZKY Aladár, *Petőfi nyelvéről*, Magyar Nyelv, 18(1922), 9–10. sz., 189–198. Itt: 194–195. Másrészt érdekes, hogy a szöveg alakzatváltásait a másodlagos folklorizáció negligálta. Kerényi írja a kritikai életrajzában: „A műköltői ugrásokat, például az alakzatok egy részét [...] a népi logika kiigazította. A *Hegyen ülök...* (1845) 6., utolsó versszakában a költő ilyenlél [...] Az alakváltós metaforát a népdallá válás során funkcionálisan összekötötték: „De szeretnék az erdőben fa lenni, / Énbelőlem jó tüzet lehetne rakni...” vagy: „De szeretnék az erdőbe’ fa lenni, / Ha valaki eljönne felgyújtani...” KERÉNYI, *Petőfi Sándor, i. m.*, 158).

fordulatokat – lám, az iszonyú meredek Kőhegyet a (ráadásul felvidéki származású) Vahot szavai révén látjuk ilyennek az Alföldről származó Petőfi számára, és furcsa lenne azt gondolni, az 5. sorban nem a szenvedés, hanem a hegymászás okozta volna a vers beszélőjének elfáradását.⁸⁸

⁸⁸ Vahot mindenesetre pontos volt: a Kőhegy Pomáz felől – egy edzett helyi futótársam, Varga István szavai szerint, akivel néha felszaladunk a Kőhegyre is Szentendréről – egyszerűen futhatatlan.